

DOI: 10.51728/ZRIPF202501022H

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Primljeno 27.07.2025.

Dženan Hasić, MA

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici

hasic.hasicdz@gmail.com

INTENCIJSKI TAFSĪR QUR'ĀNA (AL-TAFSĪR AL-MAQĀŠIDĪ)

Sažetak

Ovaj tekst razmatra intencijski tafsīr (al-tafsīr al-maqāšidī). Intencijski tafsīr (al-tafsīr al-maqāšidī), za razliku od pravne discipline koja se bavi intencijama šarī'ata (maqāšid al-šarī'a) i koja tretira ajete u kojima se tretiraju fiqh'ska pitanja, bavi se čitanjem cijelog Qur'āna kroz prizmu njegovih opštih, univerzalnih ciljeva (al-maqāšid al-kulliyya), kao i otkrivanje tih ciljeva zbog kojih je objavljen, koji se generalno mogu svrstati u: vjerske, moralne, pravne i socijalne, a kako bi doprinijelo i individualnom i društvenom boljitku.

Ključne riječi: tafsīr, intencijski tafsīr (al-tafsīr al-maqāšidī), Qur'ān, intencije Qur'āna (maqāšid al-Qur'ān)

Uvod

Qur'ān je posljednja Allāhova objava u kojoj su sadržana suštinska pitanja u vezi čovjeka, njegovog porijekla, života i svrhe postojanja. U Qur'ānu su, također, iznesena načela, propisi i principi kojih se čovjek treba pridržavati kako bi postigao sretan i uravnotežen život, kao i vječnu sreću i zadovoljstvo svog Gospodara na ahiretu. (Halilović, 2012:12)

U cjelokupnoj historiji ljudskog roda nijedna knjiga nije tako dominantno uticala na profiliranje ljudske misli kao što je Qur'ān uticao. Isto tako, nijedna knjiga nije toliko prevedena,

komentarisana, učena napamet i prepisivana kao što je to Qur'ān. (Halilović, 2005:93; Halilović, 2012:12)

Muslimanski učenjaci iz raznih dijelova svijeta su, svjesni da je Qur'ān knjiga prema kojoj se muslimani moraju ponašati i uzimajući u obzir da kur'anska misao uvijek mora biti u aktivnom odnosu prema zbivanjima u životu (Đozo, 1991:13), ali i znajući da se ona ne može pravilno shvatiti ni primijeniti bez najdubljeg poznavanja života (Đozo, 1991:11), uzburkani intelektualnim, društvenim i političkim promjenama širom svijeta, te pitanjima i krizama koje su uzrokovale, počeli tražiti rješenja za probleme obraćajući se upravo na Qur'ān, budući da on, kako rekosmo, zauzima centralnu ulogu u životu muslimana i da je primarna referenca koja je valjana za sva vremena i mjesta. (Es'ad, 2018:185)

Uloga koju Qur'ān zauzima u životu muslimana je nezamljenjiva. Da bi se, međutim, Qur'ān doveo u vezu sa životom, da bi se njegove poruke i načela mogli sprovesti u praksi, nužno je poznavanje njegovih smislova i značenja, čime se bavi nauka tefsira, kao i stvarnosti i života. Svjesni toga, ali i činjenice da postojeći, klasični tefsiri ne nude uvijek zadovoljavajuće odgovore na aktuelne teme i pitanja, kao i – prafrazirajući Muḥammada 'Abduh – vjerujući u to da nas Gospodar na ahiretu neće pitati o tome kako su prijašnji ljudi razumijevali Njegovu Riječ, već da će nas pitati o tome kako smo je mi razumjeli i primjenjivali, ('Amara, 1993) neki istraživači su počeli pozivati na obnovu unutar tafsīrske znanosti. Jedan od tih poziva bio je i poziv na uspostavljanje „intencijskog tafsīra“ (*al-tafsīr al-maqāṣidī*). Ovaj pristup tumačenju Qur'āna – po njima – ima za cilj otkriti opšte i specifične, univerzalne i posebne, jasne i skrivene ciljeve (*al-maqāṣid*) Qur'āna, organizirati ih i ustrojiti sistematski i hijerarhijski i uspostaviti skup vrijednosti qur'ānske civilizacijske vizije, te tako osigurati i individualni i društveni preporod muslimanskog društva i svijeta. (Es'ad, 2018:185)

Iako su se učenjaci u prošlosti bavili intencijama vjerozakona, šerijata, intencijski tafsīr nije predstavljao temu kojom su se sistematično bavili. Također, nisu ni definirali koncept „intencija Qur'āna“ (*maqāṣid al-Qur'ān*), već su se zadovoljili isticanjem činjenice da je objavljen radi milosti i upute čovječanstva (*al-raḥma wa hidāya al-bašariyya*) te osiguravanja

njihove sreće na ovom prolaznom svijetu – dunjaluku – i budućem, vječnom – ahiretu. (Kamali i Auda, 2017:12; Abū Zayd, 2019:6; Es'ad, 2018:187)

Čak ni oni učenjaci koji su se bavili intencijama islamskog vjerzakona (*maqāṣid al- šarī'a*), kako to primjećuje 'Aliyy Muḥammad 'As'ad, nisu obraćali pažnju na intencije Qur'āna, budući da su svoje interese usmjeravali na intencije šerijata, pa su se uglavnom referirali na ajete pravne tematike u kojima se tretiraju fikhski propisi. Zadovoljavali su se samo isticanjem koristi koje božanske naredbe pružaju čovječanstvu. Međutim, zakonodavstvo ili uspostavljanje pravila samo je jedna od tema Qur'āna. (Es'ad, 2018:188)

Tek će se savremeni učenjaci početi baviti istraživanjima na temu „intencija Qur'āna“ (*maqāṣid al-Qur'ān*) i „intencijskog tafsīra“ (*al-tafsīr al-maqāṣidī*), koji se može, u najkraćemu, definirati kao „jedna od vrsta tumačenja Qur'āna (*al-tafsīr*) koja ispituje značenja qur'ānskih izraza i pojmova, proširuje njihovo lingvističko značenje, te istovremeno pojašnjava propise i ciljeve zbog kojih je Qur'ān objavljen i zbog kojih su propisi ustanovljeni.“ (Al-Maṣrī, 2020:1679)

Mi ćemo u ovom radu, na osnovu nama dostupne literature, svjesni da predmetna tema nije tretirana u literaturi b/h/s/c. jezičkog areala, pokušati predstaviti spomenutu vrstu tafsīra. No, prije nego se počnemo baviti tom temom, predstaviti ćemo *grosso modo* genezu nauke tafsīra, s ciljem da ukažemo na historijski razvoj intencijskog tafsīra, budući da on, a kako ćemo to i vidjeti, ima začetke već u samom periodu direktnih recipijenata Objave – aṣḥāba.

Napominjemo da ovaj rad ne pretendira da bude neka cjelovita studija o ovoj vrsti tafsīra, budući da to objektivno nije ni moguće za rad ovog formata i opsega, već da je to više jedan uvod, ili jedna skica u kojoj će se nazrijeti glavni obrisi predmetnog objekta istraživanja.

1. Kratak pregled geneze tafsīra kao naučne discipline

Naučna disciplina tafsīra je prošla kroz brojne faze dok nije dobila oblik koji posjeduje danas. Najvažnije od tih faza su:

- period Allahova Poslanika (ṣ.a.w.s.) i njegovih aṣḥāba,
- period generacije koja je naslijedila aṣḥābe (*al-ṭabi'ūn*),
- period kodifikacije (*al-tadwīn*),
- period diferenciranja ḥadīthkih, qur'ānskih i pravnih disciplina, odnosno period uspostave tafsīra kao posebne nauke,
- period selektiranja i izbora metoda i tema u tumačenju Qur'āna, odnosno period nastanka pravaca u pristupu tumačenju Qur'āna,
- period modernog i savremenog rada na tumačenju Qur'āna. (Al-Maṣrī, 2020:1681; Ljevković, 2003)

Što se tiče prva dva perioda, tumačenje Qur'āna, koje još nije bilo izraslo u naučnu disciplinu koja je danas poznata kao tafsīr, i u kojem je dominiralo tradiranje Poslanikovih (ṣ.a.w.s.) riječi i stavova od strane aṣḥāba, kao i tradiranje mišljenja aṣḥāba od strane ṭabi'īna, zasnivalo se na:

- tumačenju Qur'āna Qur'ānom,
- Poslanikovo (ṣ.a.w.s.) tumačenje i objašnjenje Qur'āna,
- iḡtihād ili samostalno rasuđivanje aṣḥāba,
- prijašnje knjige sljedbenika Knjige,
- prijeislamska poezija Arapa, koja je bila alternativna referenca za određivanje značenja nekih riječi i pojmova. (Ljevaković, 2003; Adilović, 2003; Topoljak, 2014)

Period kodifikacije (*al-tadwīn*), koji je nastao pregnućem učenjaka koji su se bavili zapisivanjem ḥadītha u predvečerje prvog vijeka po Hiğri, podrazumijevao je prvenstveno bilježenje predanja i ḥadītha. Zbirke koje su nastajale u to vrijeme pregnućima učenjaka koji su putovali muslimanskim svijetom i prikupljali predanja sadržavale su i posebna poglavlja o tafsīru. (Ljevković, 2003; Karčić, 2013, Adilović, 2003)

U periodu ṭabi'īna, u kojem se velika pažnja poklanjala lancu prenosioca (*al-sanad*), ipak se počinju javljati novi trendovi u

tumačenju Qur'āna, kao što je pribjegavanje vlastitom mišljenju „bez prethodnog presedana u Poslaničkoj tradiciji ili kod njegovih ashaba, što je u nekim slučajevima dovelo do tumačenja koja su suprotna tumačenjima Poslanika i njegovih ashaba“, kao i uvođenje israilijata. (Ali, 2020:25; Adilović, 2003:21)

Krajem drugog vijeka po Hiğri umrli su tābi'īni – učenici aṣḥāba Poslanika (ṣ.a.w.s.). Nijedan aṣḥāb nije napisao neko djelo posvećeno tumačenju Qur'āna, premda su pojedini bilježili ḥadīṭ i posjedovali male bilježnice istih (Karalić, 2010:100-105). Tafsīr se prenosio skupa s ḥadīṭom. Tek će se u drugom vijeku po Hiğri početi odvajati tafsīr od ḥadīṭa, i samim tim postajati zasebna znanost, budući da će se polovinom tog vijeka pojaviti djela o Qur'ānu, shodno znanstvenom interesu učenjaka tog perioda. (Ali, 2020:27; Topoljak, 2014:49)

Mada je teško odrediti ko je autor prvog tafsīra, postoji nekoliko mišljenja. Litertura operira s nekoliko imena: Muğahid (pr. 103/721) (Bilmen, 2014:342; Ali, 2020:27, 128), Muqātil (pr. 150/767) (Türker, 2020:134-136), Al-Farrā' (pr. 207/822) (Ljevaković, 2003) te neki drugi.

Tek će se u trećem i četvrtom vijeku po Hiğri početi pisati samostalni tafsīri. Nakon četvrtog vijeka dolazi do značajnih gibanja na polju tafsīra, a kao što su (Ali, 2020:34-37; Adilović, 2003:22):

- izbacivanje lanaca prenosioca (iḥtiṣār al-asānīd),
- ubacivanje neprovjerenih informacija,
- zalaženje u nepotrebna detaljisanja,
- učestalo obraćanje na israilijate i slaba prednja,
- specijaliziranje u određenim oblastima, kao što su jezički, pravni, teološki tafsīr...

U ovom periodu je živio i čuveni mufassir Al-Ṭabarī (pr. 310/923), autor tafsīra *Ġāmi' al-bayān 'an ta'wīl āyi l-Qur'ān*, koji se, metodologijom i pristupom razlikuje od ostalih savremenika, i koji se s pravom smatra enciklopedijom tafsīrske građe. Također, to je prvi tafsīr koji je u cijelosti sačuvan i prenesen. (Ali, 2020:37; Adilović, 2003:22; Topoljak, 2014:50)

Potom dolazi period uspostave maḏhāba i akaidskih škola, kada se počinju javljati pristrasnosti prema vlastitoj pravnoj ili teološkoj školi, te fanatizam. To je istodobno i najduži period tafsīra, koji traje sve do perioda renesanse i reformizma u muslimanskom svijetu, krajem devetnaestog vijeka. Učenjaci tog perioda su nastojali da ajete tumače u skladu učenja vlastitih škola i pravaca, kako bi dokazali ispravnost njihovih učenja i stavova. No, postoje i izuzeci od rečenog. U ovom periodu nastaju tafsīri koji su okarakterizirani kao tafsīri četiri maḏhāba, mu'taḏilski, šiitski, sufijski i sl., a što je doprinijelo širenju racionalnog pristupa tumačenju Qur'āna, kako onog pohvalnog isto tako i onog pokuđenog, tako da u tom periodu primat nad tradicionalnim tumačenjem dobija racionalno. Usto, bitna odrednica ovog perioda jeste slijepo slijeđenje stavova učenjaka iz prethodnih generacija (*al-taqlīd*), bez davanja ličnog doprinosa tafsīru shodno aktuelnim gibanjima i vremenu i prostoru. (Adilović, 2003:23)

Period obnove nastupa nakon što su zapadne zemlje, od 1750. do dvadesetog vijeka, počele kolonizirati muslimanski svijet, koji se tada našao u jednoj potpuno novoj situaciji, suočen s naučno-tehnološkim napretkom Zapada. Pad muslimanskog svijeta je postajao sve izraženiji, a muslimanska civilizacija je propadala pod kulturalnim i političkim utjecajem Zapada, koji prodire u sve aspekte života muslimana: društveni, politički, obrazovni, kulturalni i ekonomski. Posljedično tome, sa željom da se ta hegemonija Zapada zaustavi, pojavili su se brojni revilistički i reformatorski pokreti koji su se borili za *oslobođenje islama* (Kadić, 2024:30) i koji su postavljali pitanja poput „Kako je Allah nevjernicima dozvolio da zavladaju muslimanskim zemljama, ukoliko su muslimani ti koji su na pravom putu?“, „Ako su muslimani sljedbenici istinske vjere, kako je moguće da je Allah dozvolio da ih nevjernici nadmaše na polju nauke i tehnologije?“, te druga, njima slična. To ih je dovelo do toga da uoče da u njihovom pristupu islamskim naučnim disciplinama, uključujući i tafsīr, nešto nije u redu, pa su tako mufassiri novijeg doba počeli u svojim tafsīrima razviđati takva i njima slična pitanja i na njih odgovarati, pokušavajući dokazati da krivac nije islam, da Qur'ān i nauka idu skupa, da je aktuelno stanje muslimanskog svijeta rezultat njihovog zapostavljanja znanja, nauke i, uopšte, islamskih principa, neispravnog pristupa Qur'ānu, tafsīru, te ućahurenosti

islamske vjerske misli i zatvaranja vrata iġtihāda. (Adilović, 2003:23-24; Ali, 2020:183)

Budući da je to kolonijalno doba duboko preobrazilo muslimane i njihov način doživljavanja islama, te da su muslimanski učenjaci željeli „islamizaciju čitave društvene i kulturne realnosti“ (Kadić, 2024:30), i da se islam gradio „uglavnom u razgovoru s kolonijalizmom“ (Kadić, 2024:29), odjeci toga se daju uočiti i na polju tumačenja Qur’āna, koji je osnovni ustav islama i temeljni faktor u oblikovanju društva i kulture muslimana, pa su mufassiri na tom tragu uveli neke nove trendove u pristupu Qur’ānu i njegovome razumijevanju, te tako u savremenom dobu dolazi do pojave nekih novih trendova inače u literturi, a naročito u tafsīru. Kako rekosmo, razvijaju se neki novi pristupi Qur’ānu kao što su to, primjerice, naučni, tematski, reformatorski, historijski, politički, filozofski tafsīr, kao i neki dr.

2. Intencijski tafsīr (*al-tafsīr al-maqāṣidī*)

Uprkos razlikama koje postoje među njima, savremeni mufassiri stavljaju akcenat na eksplaniranje qur’ānske upute, ciljeva te mudrosti i pouka koje stoje iza propisa i odredbi koje se u njemu spominju, s ciljem da muslimane naučnim i sigurnim putem povežu s Allahovom Knjigom. (Es'ad, 2018:191)

Fokus je stavljen na ciljeve Qur’āna, sa željom da se on ispravno razumije i da se zaštititi od pogrešaka u tom smjeru. Qur’ānske egzegete su počele da ga posmatraju kroz prizmu njegovih opštih ciljeva zbog kojih je on i objavljen, a kao što su milost i uputa čovječanstvu. Zbog toga, djela tih egzegeta ne obiluju riječima prvih generacija i potonjih učenjaka, pa skoro da ih i ne navode, već se fokusiraju na objašnjavanje razložnosti određenih qur’ānskih odredbi, kao, naprimjer, razlog zabranjenosti kamate, davanja imovine za izdržavanje razvedenoj ženi, legitimnost rata, pitanje parabola i sl. (Es'ad, 2018:192)

Intencijski tafsīr (*al-tafsīr al-maqāṣidī*), za razliku od pravne discipline koja se bavi intencijama šarī‘ata (*maqāṣid al-šarī‘a*) i koja tretira ajete u kojima se tretiraju fiqhska pitanja, bavi se čitanjem cijelog Qur’āna kroz prizmu njegovih opštih, univerzalnih ciljeva (*al-maqāṣid al-kulliyya*), kao i otkrivanje tih ciljeva zbog kojih je objavljen, koji se generalno mogu svrstati u: vjerske,

moralne, pravne i socijalne, a kako bi doprinijelo i individualnom i društvenom boljitku. Eklatantni primjeri tafsīra koji su napisani slijedom tog metoda jesu *Al-Manār* Muḥmmada 'Abduhua (pr. 1905) i Rašīda Riḍaa (pr. 1935) te *Al-Taḥrīr wa al-Tanwīr* Ibn 'Āšūra (pr. 1973). (Ersöz, 2021:755)

Činjenica da su intencije najfundamentalnija osnova iḡtihāda, ovom pravcu daje dodatnu vrijednost, budući da je iḡtihād intelektualni napor da se u skladu s Božijim zadovoljstvom donese propis o nekim pitanjima o kojima ne postoji jasan tekst (*al-naṣṣ*). S obzirom na to, zasniva se na uzimanju u obzir intencija, bez čijeg razumijevanja nije moguće uspostaviti propis koji je komplementaran Božijoj volji. (Ersöz, 2021:756)

Iako smo iznijeli konstataciju da su savremeni mufasssiri počeli Qur'ān posmatrati kroz prizmu njegovih opštih, univerzalnih ciljeva, to ne znači da u prošlosti nije bilo govora o tim ciljevima, kao ni poduhvata da se oni dokuče i istaknu. Savremeni učenjak 'Aḥmad al-Raysūnī (r. 1953) u svom djelu *Maqāṣid al-maqāṣid* spominje da je već Al-Zarkašī (pr. 794/1392) iskazao žal zbog nedostatka interesa mufasssira u vezi međusobne povezanosti sura i ajeta, te da je kao izuzetak od toga naveo ime Fahr al-Dīna al-Rāzīja (pr. 606/1210), kazavši da je on toj problematici posvetio malo više pažnje. Jasno je izjavio da mnogi mufasssiri znemaruju tu disciplinu, premda nudi mnogo koristi. Također je citirao i 'Abū Bakra b. al-'Arabiyya (pr. 543/1148) koji je govorio o naučnoj disciplini koja se bavi međusobnom povezanošću ajeta i sura. 'Aḥmad al-Raysūnī spominje i imama Al-Gazālīja (pr. 505/1111) i njegovo djelo *Ġawāhir al-Qur'ān* (*Dragulji Qur'āna*), te lucidno zapaža da on, budući da je pripadao *sufijskom weltanschauungu*, upravo iz te vizure definira intencije Qur'āna, i samo se ograničava na njih. Naime, Al-Gazālī govori o šest intencija ajeta i sura čiji je krajnji cilj pozivanje ljudi ka Gospodaru dunjaluka i ahireta i Stvoritelju svega, a koje dijeli na tri glavne i tri upotpunjujuće. Tri glavne jesu: definiranje Onoga Kome se poziva; definiranje pravog puta koji se mora slijediti; definiranje stanja dospijevanja do Njega, tj. stanja Sudnjeg dana. Tri upotpunjujuće su: definiranje stanja onih koji su se odazvali Njegovome pozivu, kako bi se kod drugih pobudila želja za istim, i definiranje stanja onih koji nisu, kako bi se zastrašilo one koji se nisu odazvali; kazivanja o stanjima poricatelja, kako bi se pobudila odbojnost prema stranputici;

definiranje stanja stupnjeva puta koji vodi Njemu i postaja na njemu, te načina na koji se za njih priprema. (El-Gazali, 2023:17-18) Kao što se jasno uviđa, Al-Gazālī intencije Qur'āna razmatra čisto na duhovnoj ravni.

Intencije Qur'āna je spominjao i učenjak 'Izz al-Dīn b. 'Abd al-Salām (pr. 660/1262), koji se zalagao za dihotomnu podjelu maqāšida: pribavljanje koristi i za to potrebna sredstva (*ḡalb al-maṣāliḥ wa asbābuhā*) i otklanjanje štete i za to potrebna sredstva (*dar' al-mafāsīd wa asbābuhā*). (Al-Raysūnī, 2013) Pored spomenutih, i sljedeći učenjaci iz prošlosti su spominjali intencije Qur'āna: Ḥakīm Al-Tirmīdī (pr. 320/932), 'Abū al-Ḥasan al-Āmirī (pr. 381/992), Al-Ġuwaynī (pr. 478/1085), Ibn Taymiyya (pr. 728/1328), Al-Šāṭibī (pr. 790/1388), Al-Zurqānī (1122/1710) i neki dr. Imam Al-Ṭabarī (pr. 310/923) i imam Al-Mātūrīdī (pr. 333/944), koji su pravili razliku između egzegeze (*tafsīr*) i hermeneutike (*ta'wīl*) u tumačenju Qur'āna, smatraju se prvim komentatorima koji su tumačili Qur'āna u smislu njegovih ciljeva. (Ersöz, 2021:769; Al-Maṣrī, 2020)

Ibn Ġuzayy, primjerice, (pr. 741/1340) u predgovoru svom tafsīru *Al-Tashīl* kaže: „Ukratko, znaj da je osnovni cilj Qur'āna je poziv ljudima da obožavaju Allaha i stupe u Njegovu vjeru. Ovaj cilj, međutim, iziskuje dva faktora koji su neizostavni i na koja se vraćaju sva značenja Qur'āna. Prvi od njih je objašnjenje ibadeta kojima se ljudi pozivaju, a drugi je podsjećanje na podsticaje i stimulante koji ih usmjeravaju na prihvatanje ibadeta i njihovo obavljanje.“ Potom je podijelio ibadete na dvije kategorije: osnove vjerovanja (*'uṣūl al-'aqā'id*) i propisi u vezi djela (*'aḥkām al-'a'māl*). Podsticaje i stimulante je svrstao u stimuliranja na dobro (*al-targīb*) i odvrćanje od nevaljalog (*al-tarhīb*). Nakon toga je uzeo govoriti o sedam intencija (*al-maqāšid*), bolje reći tematskih cjelina Qur'āna: (1) *al-rubūbiyya*: učenje o tome da je Allah gospodar svega i jedini Bog (2) *al-nubuwwa*: vjerovjesništvo (3) *al-ma'ād*: eshatologija (4) *al-'aḥkām*: praktični propisi (5) *al-w'ad*: obećanja nagrada (6) *al-wa'id*: zastrašivanja kaznom (7) *al-qāṣaṣ*: kazivanja o minulim narodima i njihovim vjerovjesnicima. (Al-Maṣrī, 2020)

Međutim, tu vrstu tumačenja nisu postavili u teorijske okvire, baveći se sistematično njome, i nisu formulisali postulate na osnovu kojih bi se uspostavila zasebna disciplina. Činili su to

sporadično, baveći se nekim drugim temama, i fragmentarno ih navodeći. Zapravo, može se reći da nisu imali za cilj ispitati, pronaći i istaći sve njegove intencije, već samo one koje se tiču problematike kojom su se bavili, ušla iz kojeg su posmatrali ili svjetopogleda kojem su pripadali. Izuzetak su nekim dijelom, čini se, Al-Fayrūzābādī (pr. 1415), autor djela *Al-Durar al-naẓīm al-muršid 'ilā maqāšid al-Qur'ān al-karīm* (*Sređeno biserje: vodič ka intencijama časnog Qur'āna*), i polimat 'Umar al-Biqā'ī (pr. 1480), o kome ćemo govoriti detaljnije. (Al-Mašrī, 2020)

No, prema Al-Mašrīju, napori svih njih u globalu su proizilazili iz težnje da pokažu kako svaka sura, koju su smatrali jedinstvenom cjelinom, posjeduje snažnu vezu sa qur'ānskom strukturom kao cjelinom. Sure su posmatrali kao udove tijela. Naučavali su da kakve god partikularne smislove sadrže njihovi ajeti, svi se opet vraćaju na jednu opštu intenciju Qur'āna. Vjerovatno su tako htjeli zaštititi Qur'ān od iskrivljenih tumačenja koja se zasnivaju na uzimanju u obzir partikularnih značenja, pa su zagovarali dovođenje u vezu dijelova i cjeline. Možda je – prema našem mišljenju – ispravnije reći da su to što oni nazivaju „maqāšid al-Qur'ān“ zapravo tematske cjeline, a ne intencije Qur'āna u našem današnjem poimanju!¹ Ako bismo, primjerice, uzeli djelo Faḍl Raḥmāna *Glavne teme Kur'ana*, vidjeli bismo da on govori o sličnim temama kao i Ibn Ğuzayy. (Rahman, 2011) Iako Ibn Ğuzayy spominje „maqāšid al-Qur'ān“, zapravo govori o nekim od glavnih tematskih obrazaca Qur'āna.

Vratimo se savremenom dobu. Na sceni muslimanskog mišljenja u savremenom dobu pojavio se jedan problem koji se može predstaviti kao: „problem klasifikacije, organizacije i definiranja ciljeva (*al-maqāšid*).“ Prethodni učenjaci su se, kako istaknusmo prethodno, detaljno bavili intencijama islamskog vjerzakona, dok qur'ānskim nisu, pa je, prije svega, potrebno načiniti distinkciju između te dvije vrste intencija. 'Aliyy Muḥammad 'As'ad smatra da mnogi učenjaci previđaju tu tačku. Također, ističe da su mnogi od njih ostali zarobljeni u fiqhsku

¹ Kao jednu od najjasnijih i najkonciznijih definicija intencija Qur'āna (*maqāšid al-Qur'ān*), istakli bismo definiciju dr. 'Abd al-Karīma Hāmidīja: „Intencija Qur'āna (*maqāšid al-Qur'ān*) su ciljevi (*al-ḡāyāt*) zbog kojih je i objavljen, da bi se ostvarili interesi ljudi.“ (Al-Mašrī, 2020: 1678; 'Abū Zayd, 2019: 21-22)

klasifikaciju intencija, koja je uža od qur'ānske, budući da potonja obuhvata i vjerezakon, ali i polje vjerovanja (*al-‘aqīda*), morala (*al-aḥlāq*), stimuliranja na dobro (*al-targīb*), odvrćanja od nevaljalog (*al-tarhīb*) i sl.

Istraživači predmetnog pravca u tumačenju Qur'āna dijele ovu vrstu tafsīra, na osnovu generalne, dihotomne podjele intencija na opšte i posebne, na onaj koji je posvećen čitanju Qur'āna u svjetlu njegovih opštih i onaj u svjetlu posebnih ciljeva. Čitanje Qur'āna u svjetlu njegovih opštih intencija (*al-maqāṣid al-kulliyya*) podrazumijeva čitanje u kontekstu njegovih opštih ili univerzalnih ciljeva, kao što su to: učenje o Allahovoj jednoći (*al-tawḥīd*), činjenica da predstavlja uputu čovječanstvu, poziv na pravdu i pravičnost (*al-‘adl*), dok njegovo čitanje u svjetlu njegovih posebnih ciljeva podrazumijeva obraćanje pažnje na pitanja ibadeta, ahlaka, porodice, specifičnih svrha njegovih sura i riječi i sl. (Es'ad, 2018:188, 195; Ersöz, 2021:768)

Citirani 'Aḥmad al-Raysūnī zapaža da se maqāṣidi Qur'āna u djelima učenjaka tretiraju kao (Güven, 2018:104):

- *maqāṣid al-āyāt* (intencije qur'ānskih ajeta),
- *maqāṣid al-suwar* (intencije qur'ānskih sura ili poglavlja),
- *al-maqāṣid al-‘amma li al-Qur'ān* (opšte ili univerzalne intencije Qur'āna).

2.1. *Maqāṣid al-āyāt (intencije qur'ānskih ajeta)*

Prema 'Aḥmadu al-Raysūnīju, uglavnom svi mufasssiri nude sve vrste objašnjenja dok pojedinačno ispituju ajete, zato što je njihova primarna i osnovna nakana da objasne ciljeve ajeta koje komentarišu. No, čak i da su uspostavljali uzročno-posljedične veze među ajetima, one su ostajale ograničene na „uski kontekst“ između prethodnog i sljedećeg ajeta, i ne obuhvatajući suru u cjelini. (Güven, 2018:104)

2.2. *Maqāṣid al-suwar (intencije qur'ānskih sura ili poglavlja)*

Po mišljenju Şahina Güvena (Güven, 2018:106), najvažniji mufassir koji je ovu vrstu intencija smatrao čak zasebnom tafsirskom disciplinom jeste mufassir 'Umar al-Biqā'ī (pr. 1480), autor djela *Naẓm al-durar fī tanāsub al-āyāt wa al-suwar* (*Biserna niska: međuodnos i povezanost ajeta i sura*) i *Maṣā'id al-naẓar li al-iṣrāf 'alā maqāšid al-suwar* (*Uzdizanje uvida: razmatranje intencija qur'ānskih sura*). (Kara, 1992:149-150) Prema njemu, *maqāšid al-suwar* je poddisciplina nauke o tafsīru. Stoga, ova nauka ima svoju definiciju, predmet, svrhu i rezultate koje je polučila. Al-Biqā'ī kaže da „svaka sura ima određenu svrhu i da sve rečenice, pa čak i riječi te sure, ukazuju na tu osnovnu svrhu.“ (Güven, 2018:106) U djelu *Maṣā'id al-naẓar* kaže: „Zahvaljujući ovoj disciplini spoznaju se intencije sura. Predmet ove nauke jesu sure, i svaka sura se razmatra u okviru vlastite potke na kojoj počiva. Svrha predmetne discipline je da se pravilno shvati tumačenje ajeta u svakoj suri, a korist je produbljivanje nauke tafsīra, zato što ovo znanje olakšava mufassiru. Ova nauka je jedan od sastavnih dijelova tafsīra, i (stoga) se nalazi na prvom mjestu. Mufassir mora prvo početi od ove nauke, zato što mu ovo znanje pruža sažete informacije o svrhama i intencijama svake sure.“ U istom djelu, na drugom mjestu, on jasno kaže: „Svaka sura ima jednu svrhu, cilj i smisao, i svi ajeti, od prvog do posljednjeg, vrte se oko ovog cilja/svrhe i uvijek pokušavaju dokazati taj cilj/svrhu.“ (Güven, 2018:106-107)

Prema Şahinu Güvenu (Güven, 2018:109-110), Al-Biqā'ī je bitan u vezi predmetne teme zbog sljedećeg:

1. Prvi je autor koji je napisao samostalne studije koje se bave intencijama qur'ānskih sura i koji je odredio pojedinačne intencije svake sure. Pored toga, definirao je zadatke te tafsīrske poddiscipline. Autorima koji su mu prethodili nije bio primarni cilj određivanje intencija sura, uvijek je to bio neki sekundarni i usputni zadatak. Njegovo zalaganje na tom polju pruža značajan doprinos razumijevanju sura kao pojedinačnih cjelina i određivanju suodnosa njezinih ajeta. Štaviše, on čak i početnu invokciju sura, basmalu, tumači u skladu sa intencijom sure koju je odredio.
2. Dovodi u vezu naziv svake sure sa njenim sadržajem. Čak je u uvodu djela *Maṣā'id al-naẓar* jasno kazao da bi

alternativni naziv njegova djela mogao biti: *Al-Maqṣad al-’asmā fī muṭābaqa ’ism kull šūra li al-musammā* (*Najviši cilj: usklađivanje svake sure s njenim nazivom*). Inače, prema mufssirima dovođenje veze između imena (*al-’ism*) sa denotatumom (*al-musammā*) je ključno, s obzirom da između tih entiteta postoji nerskidiva veza. Po Al-Biqā’īju, „ime sažima značenje denotatuma, a denotatum detaljno prenosi značenje i intenciju utjelovljene u imenu.“

Ako odemo malo dalje i bacimo pogled na predanja koja se prenose od aṣḥāba i generacije koja ih je naslijedila (*al-ṭabi’ūn*), vidimo jasno da su oni uzimali u obzir intencije sure prilikom njezinog imenovanja. Tako, naprimjer, Sa’īd b. Ğubayr (pr. 94/713) prenosi da je postavio pitanje Ibn ‘Abbāsu (pr. 68/687/88) u vezi sure Al-Tawba, pa mu je odgovorio da je to sura „Fāḍiḥa“ (ona koja sramoti i izvirgava poruzi licemjere zato što iznosi njihove karakteristike i otkriva ono što skrivaju).² Čuveni Al-Zamahṣārī (pr. 538/1144) je u svom tafsīru *Al-Kaššāf* spomenuo nekoliko naziva te sure, dakako uz obrazloženja, pa je rekao da se naziva Al-Tawba (pokajanje) zbog govora o pokajanju vjernika, Al-Muqaṣṣiṣa (ona koja udaljava od licemjerstva), Al-Munaqqira (ona koja iznosi na vidjelo ono što je u srcima licemjera), Al-Mub’atira (ona koja otkriva tajne licemjera) itd. Al-Biqā’ī je uzeo svaki od tih naziva ponaosob i uspostavio korelaciju između njega i sadržaja sure.

Şahin Güven, govoreći o spomenutom, navodi da je opštepoznato u nauci tafsīra da svaka sura ima više od jednog naziva, te da se prirodno javljaju sumnje i oklijevanja u vezi s valjanošću uspostavljanja veze između naziv sure i njezinih intencija. K tome, sure imaju nazive zasnovane na iğtihādu, kao i one s kojima su objavljene (*al-tawfiqī*). Isti autor napominje i da naziv sure nužno ne sadrži sve njene intencije, već samo ukazuje na one najbitnije. Štaviše, ima sura koje nose nazive po prvoj riječi kojom počinju (kao što je, primjerice, sura Al-Tawba koja se naziva i Barā’a zbog toga što otpočinje tom riječju).

² Bilježi Buḥārī.

Dodaje i da je prema kulturi Arapa u periodu objave Qur'āna bilo uobičajena praksa da se pri imenovanju pjesme (*al-qāṣida*) koristi neka od neuobičajenih riječi (*al-mustagrab*) koje se u njoj spominju.

Čuveni učenjak Muḥammad al-Gazalī (pr. 1996) je u svom tematskom tafsīru, u komentaru sure Al-Nisā', jasno naglasio da se nazivi sura razlikuju od njihovih sadržaja; da su teme obuhvatne i potpune, a nazivi ograničeni i izražavaju djelimično značenje; da nazivi sura ukazuju na određene, partikularne intencije. No, napomenuo je i da ima naziva koji ukazuju na jednu univerzalnu intenciju koja obuhvata u sebi one partikularne. (El-Gazali, 2018)

3. Al-Biqā'ī je, što je zanimljivo, navodio predanja o vrlinama sura, naglasivši u uvodu da će izbjegavati ona fabricirana (*al-mawḍū'āt*), koja je koristio da bi utvrdio vrijeme i mjesto objave sure, da bi potom u skladu s tim protumačio njene intencije.

2.3. *Al-maqāṣid al-'āmma li al-Qur'ān (opšte ili univerzalne intencije Qur'āna)*

Sam Qur'ān govori o toj vrsti intencija. Budući da je – kako to ističe Waṣfī 'Āṣūr 'Abū Zayd – Qur'ān objašnjenje za sve,³ i kako nije ništa ostavio zanemarenim, nije razumno da ne govori o svojim intencijama i ciljevima zbog kojih je i objavljen, a koje imaju za cilj omogućiti ljudima postizanje blagostanja i dobrobiti na oba svijeta. ('Abū Zayd, 2019:21-22)

Waṣfī 'Āṣūr 'Abū Zayd ('Abū Zayd, 2019:22), nakon isticanja spomenutog, citira brojne učenjake i njihove stavove o opštim ili univerzalnim intencijama Qur'āna. Jedan od učenjaka kojeg je citirao je i već spominjani 'Aḥmad al-Raysūnī, prema čijem se mišljenju opšte ili univerzalne intencije Qur'āna mogu sažeti u sljedećih šest:

1. Allahova jednoća (*al-tawḥīd*) i obožavanje samo Njega (*'ibādetuhū*),
2. vođenje ljudi pravim putem i na polju vjere i na polju dunjalučkih aktivnosti,

³ „Mi tebi objavljujemo Knjigu kao objašnjenje za sve.“ (Qur'ān, XVI: 89)

3. duhovno pročišćenje (*al-tazkiya*), podučavanje (*al-ta'lim*) i mudrost (*al-hikma*),
4. milost (*al-rahma*) i sreća (*al-sa'ada*),
5. uspostavljanje, vladavina istine i pravde,
6. uspostavljanje ispravnog načina razmišljanja.

Za svaku od njih je naveo ajete. No, nije zastao samo na tome, već je naveo i pet razloga zbog kojih je potrebno spoznati tu vrstu intencija ('Abū Zayd, 2019:24):

1. spoznaja te vrste intencija omogućava ispravan pristup razumijevanju islamske qur'anske poruke,
2. spoznaja tih intencija, učenje Qur'āna pod njihovim svjetlom i razmišljanje o njemu u njihovom okviru omogućava ispravno razumijevanje njegovih smislova koji se detaljno izlažu,
3. spoznaja opštih intencija Qur'āna omogućava ispravno razmišljanje opštih i detaljnih intencija sunneta, a što pomaže izoštravanju misli na polju fiqha i iğtihāda,
4. te intencije su mjerilo i standard prema kojima trebamo mjeriti i usklađivati svoje individualne i kolektivne postupke, kao i privatni i društveni život,
5. te intencije su skala i kriterij koji su neophodni mufassirima u njihovim pristupima i tafsīrima, zato što im garantuju da im interesi, ciljevi i tumačenja budu u okviru intencija Qur'āna.

Što se tiče učenjaka savremenog doba, u kontekstu govora o ovoj vrsti intencija, zapaža se da su velikog prostora toj temi u svojim djelima posvetili Muḥammad 'Abduhū (pr. 1905), Rašīd Riḍā (pr. 1935), Maḥmūd Šaltūt (pr. 1963), već spominjani Ibn 'Āšūr (pr. 1973). Maḥmūd Šaltūt je govorio o tome da se opšte ili univerzalne intencije Qur'āna vrte oko tri osovine: vjerovanja (*al-'aqīda*), morala (*al-'aḥlāq*) i propisa (*al-'aḥkām*). (Al-Maṣrī, 2020:1675) Također, Ḥamīd al-Dīn Farāhī (pr. 1930), 'Abd al-Lāh Darāz (pr. 1958), Seyyid Quṭb (pr. 1966), 'Amīn 'Iṣlāhī (pr. 1997), Yūsuf al-Qaraḍāwī (pr. 2022), Ṭāhā Ġābir al-'Alwānī (pr. 2016), jesu od savremenih učenjaka koji su se bavili intencijama Qur'āna, posebice onim u njegovim surama. (Güven, 2018:113)

Možda su najveći doprinos na teoretskom planu definiranja ove vrste intencija dali Ḥamīd al-Dīn Farāhī i njegov učenik 'Amīn 'Iṣlāhī, mufassiri s Indijskog potkontinenta. Prvi je u svom djelu

Dalā'il al-nizām spomenuo da svaka sura ima svoju okosnicu (*'amūd*) na kojoj se bazira, a koja je poput duše i tajne sure, ali koja, međutim, nije odmah uočljiva i koja se može utvrditi tek nakon detaljnog ispitivanja i istraživanja sure u cjelini. (Güven, 2018:113)

'Amīn 'Iṣlāhī je smatrao da bi razumijevanje stvarnih intencija koje su skrivene iza pojedinačnih ajeta, uzimanje istih i razmatranje u cjelini, pomoglo okončavanju neslaganja među muslimanima, budući da pravne i teološke škole često pristupaju Qur'ān s fragmentiranim načinom razmišljanja, birajući ajete koji odgovaraju njihovim ciljevima i pripisujući bilo koje značenje koje žele ajetima koji su odvojeni od drugih ajeta i sura. (Güven, 2018:113-114)

Na isti način je razmišljao i 'Abd al-Lāh Darāz. Naime, on je smatrao da svaka sura ima tačno određenu svrhu, mada čitaocu može djelovati da se suočava s raspršenim značenjima. Bio je stava da ukoliko se pažljivije razmotri, da će se uočiti kako svaka sura predstavlja jednu čvrstu i jedinstvenu strukturu koja posjeduje skup univerzalnih ciljeva i svrha, te da podsjeća na zdanje sa povezanim hodnicima i odajama koje je izradila jedna ruka prema jednom sveobuhvatnom planu. Po njemu, ukoliko se pažljivije pogleda, uočiti će se da je svaka sura usmjerena prema određenom cilju i da ima određenu svrhu kao cjelina. (Güven, 2018:115; Draz, 2000)

'Aḥmad Al-Maṣrī pak smatra da su Rašīd Riḍā i Ibn 'Āšūr istinski najznačajniji predstavnici i promicatelji ove discipline unutar egzegeze Qur'āna.

Rašīd Riḍā „analizirao je Qur'ān u namjeri da identificira maqāṣide, koji su uključivali 'reformu temeljnih stubova islama i širenje svijesti da je islam vjera čistog prirodnog uređenja, razuma, spoznaje, mudrosti, argumenta, slobode, neovisnosti, socijalne, političke i ekonomske reforme i ženskih prava.“ (Kamali i Auda, 2017:68; vidi i: Al-Maṣrī, 2020:1686-1687) Prema njemu, mnogi tafsīri odvrćaju čitaoca od tih maqāṣida i qur'ānske upute – a što je tragedija za muslimane. Mnogi tafsīri su preopterećeni gramatičkim pravilima, pikanterijama jezikoslovnih disciplina, debatama muslimanskih skolastičara (*al-mutakallimūn*), zaključcima pravnika imitatora (*al-fuqahā' al-muqallidūn*), neutemeljenim hermeneutičkim zaključcima sufija, esktrmnim i fantičnim pristupima sljedbenika maḏhaba i sekti, israilijatima i

neutemeljenim predanjima, kontradiktornostima egzegeta... Sve to odvraća od dospijeca do njegovih ciljeva. Poziva muslimane da razmisle o Qur'ānu koji je „došao da samo nas uputi na pravi put i bude nama vodilja. Mi ćemo biti pozvani da polazemo račun za Qur'ān i Poslanikov sunnet – koji je njegov komentar.“ (Ersöz, 2021:769-770)

Prema Ibn 'Āšūru, „glavni cilj Qur'āna je reforma individualnih, socijalnih i općeljudskih poslova.“ (Podojak, 2024:66) Qur'ān, po njegovome mišljenju, kada ponavlja neku naredbu ili zabranu, ukazuje na to da Zakonodavac pridaje iznimnu važnost tome, a kada o nečemu govori na jedan uopšten način, tada ukazuje na univerzalne intencije. (Es'ad, 2018:196) Spomenuo je osam temeljnih intencija Qur'āna: (1) zaštita ispravnog vjerovanja (2) očuvanje lijepog morala (3) saopštavanje pravnih propisa i odredbi (4) reforma muslimanskog ummeta (5) kazivanja o minulim narodima s ciljem izvlačenja pouke (6) uspostava obrazovnog sistema koji korespondira potrebama vremena recipijenata (7) upućivanje savjeta, podsticanje na dobro, odvratanje od zla, donošenje radosnih vijesti i nagovještaji kazne (8) da putem svoje nadnaravnosti ukaže na istinitost poslanstva Muḥammada (ṣ.a.w.s.). (Güven, 2018:115-116)

Ṭāhā Ḡābir al-'Alwānī kaže: „Intencija objavljivanja Qur'ān jeste da ljudi dodatno razviju sposobnosti rasuđivanja i razmišljaju o univerzumu i njegovim nepromjenjivim zakonima kako bi učvrstili vezu između sebe i Onoga ko im je potčinio Zemlju i sve što je na njoj. Dužnost je čovjeka da univerzum i njegove čudesne znakove (*āyātun mu'ḡizāt*), koji su izloženi da bi on razmišljao o njihovim pojavnim i skrivenim značenjima, stavi u funkciju razvoja univerzuma i dobrobiti svega što u njemu obitava.“ (El-Alvani, 2020:38-39) On je „također analizirao Qur'ān u namjeri da identificira 'uzvišene i preovladavajuće' maqāšide, koji su, prema njemu, 'Allahova jednoća (*tawḥīd*), čišćenje duše (*tazkiya*) i razvoj civilizacije na Zemlji (*'umrān*).“ (Kamali i Auda, 2017:70)

Yūsuf al-Qaraḏāwī također je analizirao Qur'ān i izveo sljedeću univerzalnu intenciju (*maqṣid*): “Zaštita prave vjere, čuvanje ljudskog digniteta i prava, pozivanje ljudi da obožavaju Allaha, očiste duše, uspostave moralne vrijednosti, izgrade dobre porodice, korektno se odnose prema ženi, grade jak islamski

ummet i zagovaraju svijet koji surađuje.” (Kamali i Auda, 2017:70; El-Karadavi, 2012)

Na kraju bismo istakli da se slažemo sa Ṭāhāom Ğābirom al-‘Alwānījem i njegovom tripartitnom podjelom glavnih intencija Qur'āna na: Allahova jednoća (*tawḥīd*), čišćenje duše (*tazkiya*) i razvoj civilizacije na Zemlji (*‘umrān*). On je, najvjerovatnije na tragu svojih prethodnika, s obzirom da je preselio s ovog svijet nedavno, 2016. godine, sublimirao sve intencije o kojima su govorili njegovi prethodnici koji su utrli put ovoj disciplini svojim pionirskim radovima na predmetnom polju u spomenute tri. Naime, *tawḥīd* je, bez potrebe posebnog dokazivanja, glavna intencija Qur'āna. U Qur'ānu, koji broji 6236 ajeta, Bog se spominje 2697 puta, što implicira da se u njemu naglasak stavlja na vjeru. (Smith, 2019) Ova intencija obuhvata ostale s polja vjerovanja, budući da je njihov *raison d'être*, a kao što su širenje svijesti da je islam vjera čistog prirodnog uređenja, razuma, spoznaje, mudrosti, o čemu je govorio Rašīd Riḍā; zaštita ispravnog vjerovanja, upućivanje savjeta, podsticanje na dobro, odvrćanje od zla, saopštavanje pravnih propisa i odredbi donošenje radosnih vijesti i nagovještaja kazne, o kojima je govorio Ibn ‘Āšūr; zaštita prave vjere, pozivanje ljudi da obožavaju Allaha i uspostave moralne vrijednosti, o čemu je govorio Yūsuf al-Qaraḍāwī itd. *Tawḥīd* implicira čišćenje duše ili *tazkiyu*. Ova intencija obuhvata intencije o kojima su govorili prethodni autori i definirali ih kao čišćenje duše, očuvanje morala i sl. Onaj ko istinski vjeruje u Allaha, taj treba da se čisti, živi prema Njegovim imperativima, spušta vrijednosti u koje vjeruje iz domena apstraktnog u domen konkretnog, sprema za susret s Njim i sl. Ukoliko se uzmu u razmatranje određeni ajeti (Al-Baqara, 151; Al-Šams, 9-10; A‘lā, 14-15; Al-Šu‘arā’, 89), uočava se da je Allahov Poslanik (š.a.w.s.) imao obavezu ljudima dostaviti Qur’ān, podučiti ih kako da ga razumiju i po njemu postupaju, te podučiti ih kako da se očiste. *Tazkiya* se u 151. ajetu sure Al-Baqara stavlja u istu ravan s Allahovom Knjigom i njenim razumijevanjem. Dalje, u ajetu sure Al-Šu‘arā’ izričito stoji da će uspjeti ko Allahu dođe čista srca i ko se očisti. Ukoliko se pogledaju 14. i 15. ajet sure Al-A‘lā, vidi se da se zikr i namaz spominju nakon očišćenja, što ukazuje da duhovna izgradnja, čiji su gradivni elementi ibadeti,

počiva na čistoći duše i srca, koji su u ovom slučaju temelji duhovne izgradnje. Zikr i namaz su istodobno i osnovna sredstva čišćenja, ali i faktori duhovnog uzdizanja. Što se tiče treće intencije „razvoj civilizacije na Zemlji (*‘umrān*)“, ona obuhvata intencije prethodnih autora definirane kao „sloboda, neovisnost, socijalne, političke i ekonomske reforme i ženska prava“, „reforma muslimanskog ummeta, uspostava obrazovnog sistema koji korespondira potrebama vremena recipijenata“, „gradnja jakog islamskog ummeta i zagovaranje svijeta koji surađuje“ i sl. Ako se na ovo doda činjenica da je čovjek stvoren kao Allahov zastupnik na Zemlji (*ḥalifa al-Lāh fī al-‘ard*), o čemu Qur’ān nedvosmisleno i jasno govori (Al-Baqara, 30), i da su se meleki usprotivili kazavši da Njegov zastupnik ne može biti onaj koji će krv prolijevati i po Zemlji nered širiti (Al-Baqara, 30), dolazi se zaista do zaključka da će taj zastupnik, koji istinski vjeruje u *tawhīd*, koji implicira čišćenje duše ili *tazkiyu*, biti duhovno očišćena i sređena osoba, jer samo takva osoba posjeduje ispravan aksiološki sistem na kojem se zasniva pravedno upravljanje Zemljom i izgradnja ispravne civilizacije koja donosi spokoj i blagostanje svima.

3. Odnos aṣḥāba prema intencijama Qur’āna

Prema ‘Aḥmadu Al-Maṣrīju, sami aṣḥābi su začetnici intencijskog tafsīra. (Al-Maṣrī, 2020:1682) Oni su razumijevali Qur’ān tako što su obraćali pažnju na odnos između leksema (*al-lafẓ*) i njegovog značenje (*al-ma’nā*), kao što su i predanja koja se prenose razumijevali u svjetlu Qur’āna i njegovih intencija. U literaturi nailazimo na mnoštvo primjera, od kojih ćemo izdvojiti samo sljedeća tri za koja smatramo da su dostatna za ovaj rad.

‘Umar b. al-Ḥaṭṭāb (pr. 23/644) i Poslanikova supruga ‘Ā’iša (pr. 58/678), naprimjer, odbacili su ḥadīṭ u kome se navodi da neopozivo razvedena žena u periodu obaveznog postbračnog pričeke nema pravo na izdržavanje i stan, uz argument da se sukobi prvom ajetu sure Al-Taḥrīm. Naime, njih su dvoje smatrali da odluka Allahova Poslanika (ṣ.a.w.s.) u slučaju Fāṭime bint Qays, kojoj nije odredio stan i izdržavanje nakon neopozivog razvoda u toku obaveznog postbračnog pričeke, nema opšte značenje i da je bila motivirana njegovog brigom za nju, s obzirom da je živjela na pustom mjestu, da ne bude napastvovana i tome sl. Jasno je da je

njihov pristup predmetnom slučaju bio zasnovan na činjenici da dotično predanje nije kompatibilno sa intencijom Zakonodavca iskazanoj u ajetu. (Ersöz, 2021:770; Maljoki, 2024:106-107)

Kada je Poslanikova supruga 'Ā'īša čula da se govori da se umrla kažnjava zbog plaća njegove porodice za njim, reagovala je žustro, odbacujući taj stav i opvrgavajući mogućnost da je Allahov Poslanik (š.a.w.s.) mogao izreći takvo što, budući da se u Qur'ānu (VI:164) izričito kaže: „Svaki će grešnik samo svoje breme nositi.“ (Ersöz, 2021:770; Maljoki, 2024:84)

Aṣḥābi su tražili od vođe vjernika 'Umara b. al-Ḥaṭṭāba da im dodijeli osvojenu zemlju Egipta i Iraka, kao neku vrstu ratnog plijena, ali je on to odbio, premda su oni svoj zahtjev argumentirali ajetima o ratnom plijenu. On je odbio da im podijeli gradove i provincije, „oslanjajući se na druge ajete sa malo općenitijim značenjem, navodeći da Allah ima 'intenciju' u tome što 'nije učinio da bogati vladaju svim bogatstvom.'“ 'Umar b. al-Ḥaṭṭāb i oni koji su ga podržali „razumjeli su posebnosti ajeta koji govore o ratnom plijenu unutar konteksta određene intencije (*maqṣida*) tog propisa. Ta intencija je, govoreći poznatom savremenom terminologijom 'umanjivanje razlike među ekonomskim nivoima.'“ (Kamali i Auda, 2017:74-75)

4. Zaključak

Intencijski tafsīr se zasniva na identificiranju osnovnih i univerzalnih ciljeva Qur'ān, a zatim na njegovome čitanju u njihovom okviru, kako bi se dosegla njegova stvarna poruka i zaštitilo od devijantnih tumačenja koja se zasnivaju na uzimanju i obzir njegovih partikularnih dijelova, odvojenih od cjeline. Također, sprečava tumačenje tekstova isključivo na osnovu doslovnosti, ideoloških predrasuda i sektaškog fanatizma, čime se sprečava iskrivljavanje stvarnog značenja. Nadalje, ovaj tafsīr također je vrijedan jer odgovara tumačenju Qur'āna u skladu s intencijama i idealima šerijata, kako bi se na najvišoj razini osigurala dobrobit ljudi i otklonila šteta (*ḡalb al-maṣlaḥa wa daf'u al-mafsada*).

Intencijski tafsīr se bavi prikupljanjem svih ajeta koji se odnose na određenu temu, razmatranjem njihovog konteksta i međusobnih odnosa, ispitivanjem ciljeva svake teme, a zatim

evaluacijom, s ciljem da bi se iz dotičnih ajeta i sura izvukao krajnji cilj, osnovna intencija ili glavna ideja.

Prema istraživačima koji se bave predmetnom tematikom, sami aṣḥābi su začetnici intencijskog tafsīra, koji su obraćali pažnju na odnos između leksema (*al-lafẓ*) i njegovog značenja (*al-ma'nā*), kao što su i predanja koja se prenose razumijevali u svjetlu Qur'āna i njegovih intencija, a što je argument za legitimnost ovog pristupa tumačenju Qur'āna.

Maqāṣidi Qur'āna u djelima učenjaka tretiraju kao: *maqāṣid al-āyāt* (intencije qur'ānskih ajeta), *maqāṣid al-suwar* (intencije qur'ānskih sura ili poglavlja), *al-maqāṣid al-'amma li al-Qur'ān* (opšte ili univerzalne intencije Qur'āna).

Maqāṣidi Qur'āna su sintagma koja se spominje u djelima učenjaka i mufasssira iz prošlosti, a kao što su Al-Ṭabarī (pr. 310/923), Ḥakīm Al-Tirmīdī (pr. 320/932), Al-Mātūrīdī (pr. 333/944), 'Abū al-Ḥasan al-'Āmirī (pr. 381/992), Al-Ġuwaynī (pr. 478/1085), Al-Gazālī (pr. 505/1111), Abū Bakr b. al-'Arabī (pr. 543/1148), Faḥr al-Dīn al-Rāzī (pr. 606/1210), 'Izz al-Dīn b. 'Abd al-Salām (pr. 660/1262), Ibn Taymiyya (pr. 728/1328), Ibn Ġuzayy (pr. 741/1340), Al-Šāṭibī (pr. 790/1388), Al-Zarkašī (pr. 794/1392), Al-Zurqānī (1122/1710), Međutim, tu vrstu tumačenja nisu postavili u teorijske okvire, baveći se sistematično njome, i nisu formulisali postulate na osnovu kojih bi se uspostavila zasebna disciplina. Činili su to sporadično, baveći se nekim drugim temama. Zapravo, može se reći da nisu imali za cilj ispitati, pronaći i istaći sve njegove intencije, već samo one koje se tiču problematike kojom su se bavili, ugla iz kojeg su posmatrali ili svjetopogleda kojem su pripadali. Izuzetak su nekim dijelom, čini se, Al-Fayrūzābādī (pr. 1415), autor djela *Al-Durar al-naẓīm al-muršid 'ilā maqāṣid al-Qur'ān al-karīm* (*Sređeno biserje: vodič ka intencijama časnog Qur'āna*), i polimat 'Umar al-Biqā'ī (pr. 1480).

Što se tiče učenjaka savremenog doba, zapaža se da su velikog prostora toj temi u svojim djelima posvetili Muḥammad 'Abduhū (pr. 1905), Rašīd Riḍā (pr. 1935), Maḥmūd Šeltūt (pr. 1963), Ibn 'Ašūr (pr. 1973), Ḥamīd al-Dīn Farāhī (pr. 1930), 'Abd al-Lāh Darāz (pr. 1958), Seyyid Quṭb (pr. 1966), 'Amīn 'Iṣlāḥī (pr. 1997), Yūsuf al-Qaraḍāwī (pr. 2022), Ṭāhā Ġābir al-'Alwānī (pr. 2016). Oni su glavni od savremenih učenjaka koji su se bavili intencijama Qur'āna.

5. Izvori

- 'Abū Zayd, Waṣfī 'Āşūr (2019): *Naḥwa al-tafsîr al-maqāşidî li al-Qur'ān al-karîm*. Al-Qāhira
- Adilović, Ahmed (2003): *Velikani tefsirskih znanosti*. Travnik: Elçi Ibrahim-pašina medresa
- Ali, Suleiman Ali (2020): *Kratki uvod u tumačenje Kur'ana*. Sarajevo: CNS
- Al-Maşrî, 'Aḥmad (2020): „Al-tafsîr al-maqāşidî li al-Qur'ān al-karîm: ḥalq al-insān namūdağ^{an}“, *Mağalla Kuliyat uşûl al-dîn*. December 2020, pp. 1665-1736. Al-Manūfiyya: Kuliyat uşûl al-dîn
- Al-Raysūnî, 'Aḥmad (2013): *Maqāşid al-maqāşid*. Bayrūt
- 'Amara, Muḥammad (1993): *Al-A'māl al-kāmila li al-'imām al-şayḥ Muḥammad 'Abduh*. sv. I. Al-Qāhira: Dār al-Şurūq
- Bilmen, Ömer Nasuhi (2014): *Büyük Tefsir Tarihi*. sv. I. Istanbul: Semerkand
- Draz, Abdullah (2000): *Vijest velika*. Sarajevo: El-Kalem
- Đozo, Husein (1991): „Potreba i pokušaj savremene interpretacije i egzegeze kur'anske misli“, *Kur'an u savremenom dobu*. ed. Enes Karić. Sarajevo: Svjetlost
- El-Alvani, Taha Džabir (2020): *Kako razumijevati sunnet*. Sarajevo: CNS
- El-Gazali, Muhammed (2018): *Tematski tefsir Kur'ana*. Sarajevo – Novi Pazar: CNS – El-Kelimeh
- El-Gazali, Ebu Hamid Muhammed (2023): *Dragulji Kur'ana*. Bužim: Ilum
- El-Karadavi, Jusuf (2012): *Kako se odnositi prema Kur'anu časnom*. Travnik: Elçi Ibrahim-pašina medresa
- Ersöz, Resul (2021): “Kur'ân'ı Maksatları Bağlamında Okumanın Değeri: Makâsıdî Tefsir” u: *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ekim/October 2021), 747-778.
- Es'ad, Ali Muhammed (2018): „İslam Geleneğinde Makâsıd Düşüncesi ve Makâsıd Merkezli Tefsir“, *Makâsıdî Tefsir Kur'ân-ı Kerîm'i Amaç ve Hikmet Eksenli Anlamak*. ed. Mustafa Çağncı, Istanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları

- Güven, Şahin (2018): „Tefsir ilminin bir alt disiplini olarak 'makâsıdu's-süver'“, *Bilimname*. (35): 95-124.
- Halilović, Safvet (2005): *Osnovi tefsira*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet
- Halilović, Safvet (2012): *Šta Kur'an kaže o čovjeku*. Sarajevo: El-Kalem & CNS
- Kadić, Samedin (2024): *Islam i savremenost*. Sarajevo: El-Kalem
- Kamali, M. Hashim; Auda, J. (2017): *Uvod u teoriju ciljeva Šerijata*. Sarajevo – Beograd: CNS
- Kara, Ömer (1992): „Bikâî“, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. sv. VI. Istanbul: TDV
- Karalić, Mahmud (2010): *Hadis i hadiske znanosti*. Novi Pazar: El-Kelimeh
- Karčić, Fikret (2013): *Metodi istraživanja u islamskim naukama*. Sarajevo: El-Kalem i CNS
- Ljevaković, Zijad (2003): *Tefsir I i II. Uvod u nauku tefsira*. Sarajevo: Bemust
- Maljoki, Fadilj (2024): *Ka razumijevanju hadisa*. Sarajevo: El-Kalem i FIN
- Podojak, Abdusamed (2024): „Ibn Ašurovo djelovanje na reformi islamskog obrazovanja“, *Novi Muallim*, br. 97.
- Rahman, Fazlur (2011). *Glavne teme Kur'ana*. Sarajevo: El-Kalem & CNS
- Smith, Wilfred C. Smith (2019): *Smisao i kraj religije*. Sarajevo: El-Kalem
- Topoljak, Sulejman (2014): *Osnovi tefsira*. Novi Pazar: El-Kelimeh
- Türker, Ömer (2020): „Mukâtil b. Süleymân“, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. sv. XXXI. Istanbul: TDV

THE MAQASID-BASED EXEGESIS (AL-TAFSIR AL-MAQASIDI)

Dženan Hasić, MA

Abstract

This writing discusses maqāṣidī tafsīr. Al-tafsīr al-maqāṣidī, unlike the discipline that deals with the intentions of the sharī‘at (maqāṣid al-sharī‘a) and that treats verses in which fiqh issues are addressed, deals with reading the entire Qur’ān through the prism of its general, universal goals (al-maqāṣid al-kulliyya), as well as discovering those goals for which it was revealed, which can generally be classified as: religious, moral, legal and social, and in order to contribute to both individual and societal well-being.

Key words: tafsīr, al-tafsīr al-maqāṣidī, maqāṣid al-Qur’ān